

İslâm Hukuk Düşüncesi ve Bulanık Mantık Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on Islamic Legal Thought and Fuzzy Logic

Muhammet Raşit Akpınar, *Müphemlik Ekseninde İslâm Hukuku ve Bulanık Mantık*, Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 1. Baskı, 2022, 231 s. ISBN: 978-605-351-530-2

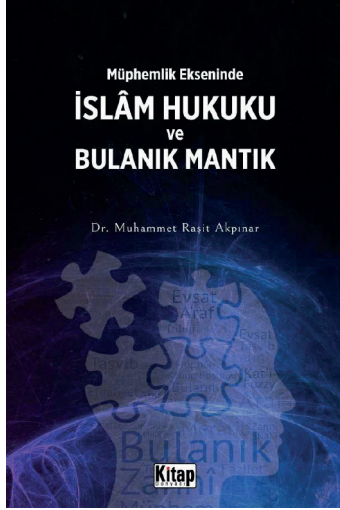
İsmail Hakkı Güler¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
İsmail Hakkı Güler (Yüksek Lisans Öğrencisi),
Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, İslam
Felsefesi Anabilim Dalı, Konya, Türkiye
E-posta: ihg42academy@gmail.com
ORCID: 0009-0006-9980-5766

Başvuru/Submitted: 17.03.2023
Revizyon Talebi/Revision Requested:
27.07.2023
Son Revizyon/Last Revision Received:
27.07.2023
Kabul/Accepted: 03.08.2023

Atıf/Citation: Güler, İsmail Hakkı. İslâm Hukuk
Düşüncesi ve Bulanık Mantık Üzerine Bir
Değerlendirme. [Muhammet Raşit Akpınar'ın
"Müphemlik Ekseninde İslâm Hukuku ve Bulanık
Mantık" Adlı Eserinin Değerlendirmesi]. *İslam
Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 13/2,
(Eylül 2023): 909-924.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2023.1266987>

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Bulanık Mantık, Müphemlik, Kesinlik, Derecelendirme

Keywords: Islamic Law, Fuzzy Logic, Vagueness, Certainty, Grading

1965 yılında Lütfi Askerzade (ö. 2017) ile ortaya çıkan bulanık mantık teorisi, klasik mantık sisteminden farklı olarak bilginin mutlak kesinliğin ötesinde müphemlik üzerinden de üretilebileceğini savunmuş bu doğrultuda klasik mantığın özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü hâlin imkânsızlığı ilkelerini reddetmiştir. Tabii yerleşik mantık düşüncesinin ilkelerini reddediş ilk zamanlarda tepkiyle karşılanmıştır. Ancak zamanla özellikle yapay zekâ ve akıllı uygulamalar

gibi teknolojik gelişmelerde bulanık mantığın büyük rol oynaması ona gösterilen tepkileri azaltmış, yerini merak ve araştırmaya bırakmıştır. Bu araştırmalar daha çok teknoloji alanında yoğunlaşmaktadır. Sosyal bilimlerde bulanık mantık alanına dair yapılan araştırmalar ise henüz yeterli değildir. Tanıtımını yapacağımız *Müphemlik Ekseninde İslâm Hukuku ve Bulanık Mantık* eseri bu bağlamda alana dair önemli bir katkıdır.

Muhammet Raşit Akpınar'ın kaleme aldığı *Müphemlik Ekseninde İslâm Hukuku ve Bulanık Mantık* adlı eser temel olarak üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler “Kavramsal ve Kurumsal Çerçeve”, “İslâm Hukuk Usulünde Bulanık Mantık” ve “İslâm Hukukunda Bulanık Mantık Örnekleri”dir.

Giriş bölümünde yazar, araştırmanın niteliğinden, amacından, sınırlarından ve bazı kaynaklarından bahsetmektedir. Bu bağlamda bulanık mantık sisteminin genel hatlarıyla ele alınacağı ifade edilmekte, eserin amacının fıkıh usulü ilminin konularında bulanık mantık sisteminin iz düşümünü görmek olduğu belirtilmektedir.

İlk bölümde genel olarak bulanık mantıktan, onun modern hukuk ile kurulabilecek irtibatından ve İslâm hukukunda bulanık mantık ile ilişki kurulabilecek bazı kavramlardan bahsedilmektedir. Yazar modern hukuk kültüründe dilin doğasında bulunan müphemliğin hukuk kurallarının farklı anlamlara gelecek şekilde yorumlanmasından, mahkemelerde oy çokluğu ve oy birliği ile alınan kararların müphemlik ve dereceliliğe işaret ettiğinden bahsetmektedir (s. 40). İslâm hukuk düşüncesinde ise bu sayılanlara ilave olarak bulanık mantık ile ilişki kurulabilecek birçok kavramın bulunduğu, bulanık ifadelerin ise ayet ve hadislerde yer aldığı ifade edilmektedir. Burada yazarın verdiği örnekler arasında cimrilik ve savurganlık arasında orta yolu tutmaya dair tavsiyede bulunan şu ayetler yer almaktadır: “Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersen” ve “Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında makul bir dengeye göre olur”. Yazar ayetlerde cimriliği iktisattan ayıran şeyin ince bir çizgi olduğunu, cimriliğin kişiden kişiye değişen bir yönü bulunduğunu ifade etmekte ve savurganlık için yapılan nitelermelerin ise daha bulanık olduğunu belirtmektedir. Lafız kaynaklı bu müphemliğin haricinde İslâm hukukunda bulanık mantık ile ilişkisi kurulabilecek başka kavramlar da vardır: Cennet ve cehennem arasında bir mevki olarak bahsedilen “A ‘râf”, iman ile küfür arasında bocalayan münafıklar veya Mu‘tezile'nin savunduğu iman ile küfür arasını ifade eden *el-menzile beyne'l-menziileteyn* düşüncesi bunlara örnek olarak zikredilmiştir.

Yazar, birinci bölümün devamında müphemlik, zannilik ve derecelilik gibi kavramlar üzerinden İslâm hukukundaki bazı meselelerin bulanık mantık ile irtibatını kurmaya devam etmektedir. Bu çerçevede lafızların manaya delaletine dair yapılan derecelendirmelerden bahsetmektedir. “Hanefî usul geleneğinde bu lafızlar kapalıdan daha kapalıya doğru hafî, müşkil, mücmel ve müteşabih olmak üzere sıralanır. (...) manaya delaleti açık lafızlar, delaleti açık olandan daha açık olana doğru zahir, nas, müfesser ve muhkem şeklinde sıralanır.” (s. 48). İslâm hukukçularının geliştirmiş olduğu bu teori, bulanık mantığın derecelendirme

yöntemi ile örtüşmektedir. Bir diğer örnek ise Allah'ın, içtihadı konularda belirli bir hükmünün bulunup bulunmadığı konusunda usul âlimleri arasında yaşanan ihtilaftır. Allah'ın her konuda muayyen bir hükmü bulunduğunu ve müçtehitlerden sadece birinin içtihadının isabetli olduğunu savunan “muhattie”nin aksine tüm içtihatların Allah nezdinde isabetli olabileceğini savunan “musavvibe”nin görüşleri, bulanık mantıktaki “çok doğruluk, görecelik ve değişkenlik” gibi kavramlarla benzeşmektedir.

Eserin ikinci bölümünde yazar, İslâm hukuk metodolojisinin temel konularını teşkil eden kaynak ve yöntem teorileri ile hüküm nazariyelerini bulanık mantık ile uyuşan noktaları tespit etme amacıyla incelemiştir. Bu bağlamda dinî hukuki hükümlere kaynaklık eden şer'î delillerin öncelikle sübut ve delalet açılarından kat'î ve zanni şeklindeki sınıflandırmasının bulanık mantıkla ilişkisinin kurulabileceğinden söz etmektedir. Ardından şer'î delillerin ilki olan Kur'an-ı Kerim'in yedi harf üzere indirilmesine veya kıraat farklılıklarıyla nakledilmesine dikkat çekmekte ve yedi harfin ya da kıraat farklılıklarının kanun koyucu tarafından bilinçli olarak üretilmiş bir nazım çeşitliliği olarak düşünülmesi hâlinde bu çeşitliliğin bulanık mantıkla izah edilebileceğini öne sürmektedir. Yine Kur'an'daki bir ayetin bir müçtehide göre hükme kaynaklık ederken, aynı ayetin başka bir müçtehide göre hükme kaynaklık etmeyişi neticesinde ahkâm ayetlerinin sayısı hakkında benimsenen farklı görüşler de bulanık küme teorisiyle anlaşılabilir. Yazara göre Kitap'tan sonraki delil olan ahkâm hadislerinin sayısı hakkındaki ihtilaflar, hükme kaynaklık teşkil etmesi bakımından haber-i vâhidin kabulüyle ilgili müçtehitlerin öne sürdüğü farklı şartlar ve Hanefilerce mütevâtir ve âhâd hadis kümelerinden farklı olarak bir ara kategori olarak konumlandırılan meşhur haberler, bulanık mantığın ilkeleriyle tasavvur edilebilecek konular arasında yer almaktadır.

Hadislerin delil değeri taşıması açısından sıhhat derecelendirilmesine tabi tutulması esnasında ravilerin adâlet ve zapt açısından taşıdıkları kusurları belirten *metâin-i aşere* de bulanık mantık perspektifinden değerlendirilmektedir. Ravileri değerlendirmek için üretilen *evsakü'n-nâs* (insanların en güveniliridir), *sika^{tin} sika^{tin}* (çok güvenilir), *sika^{tin}* (güvenilir) vb. şeklindeki on lafız, bulanık mantık anlayışına uygunluk arz etmektedir.

Yazar ikinci bölümün devamında hüküm nazariyesinde bulanık mantığa örneklik teşkil edecek hususları zikretmiştir. Akpınar öncelikle itikat, ahlak ve amele dair hükümlerin birbirinden bağımsız olmadığını, girift bir yapı arz ettiklerini ifade etmektedir. Buna göre amelî bir hükmün aynı zamanda ahlaki ve itikadi bir boyutu da vardır. Örneğin “namaz kılmanın farz, alkol almanın haram olduğunu belirten amelî hükümler, bu fiillerle ilgili hükümlere inanmayı da gerektirdiği için bir anlamda itikadi olma özelliğine sahiptir.” (s. 113). Teklifî hükümlere baktığımızda ise beşli taksime göre yapılması istenen fiiller *farz/vacip*, yapılması tavsiye edilen fiiller *mendup*, yapıp yapılmaması serbest bırakılan fiiller *mubah*, kaçınılması tavsiye edilen fiiller *mekruh* ve mutlaka kaçınılması istenen fiiller ise *haram* hükmünü almaktadır. Ancak Hanefiler bu taksimi yeterli bulmamış ve genişletmiştir. Örneğin yapılması istenen fiilin bulunduğu nas, sübutu ve delaleti bakımından bir zannilik taşıyorsa *farz*, zannilik taşıyorsa *vacip* hükmünü

vermişlerdir. Bu şekilde ara kademelerin belirlenmesi bulanık küme sistemiyle benzeşmektedir. Aynı zamanda aynı hüküm kategorisi içerisinde de derecelendirmeler söz konusu olmaktadır. Örneğin farz namazların, oruç ve hac gibi diğer farzlardan daha öncelikli olması, cemaatle kılınan namazın bireysel kılınan namazdan daha üstün olması gibi. Özellikle Hanefi fıkıhçıların hükümlerin derecelendirmesine karşı bu ince bakışı sünnetlerde de karşılık bulmaktadır. Onlar genelde *sünnet-i hüddâ* ve *sünnet-i zevâid* veya *sünnet-i müekkede* ve *sünnet-i gayri müekkede* şeklinde ayrımları benimsemişlerdir. Aynı şekilde Hanefi fıkıh kültürü mekruhlarda da *tahrîmen* ve *tenzîhen* olmak üzere ayrıma gitmiştir. Mubah hükmüne baktığımızda ise burada farklı bir durumdan bahsedilmektedir. Bunlardan biri, mubah olanın işlenmesinin bazı durumlarda günaha götürebilmesidir. Mesela yemin etmek mubah iken bunu alışkanlık hâline getirmek mekruhtur. Başka bir durum ise mubah olan fiillerin başka bir hükme dönüşebilme ihtimalidir. Bu ihtimal sebebiyle mubah kümesinin sınırları zaman zaman belirsizleşmektedir. Genel olarak teklifi hükümlerin kategorilere ayrılması, Hanefi müçtehitlerin ara kategoriler oluşturması, bazen aynı kategori içerisinde derecelerin söz konusu olması ve mubah kümesinin sınırlarının zaman zaman belirsizleşmesi bulanık mantık ile örtüşen konulardır.

“İslâm Hukukunda Bulanık Mantık Örnekleri” başlığını taşıyan üçüncü bölümde yazar, *necaset*, *avret* ve *fasit* akitler gibi bazı fikhi meseleler üzerinden bulanık mantık örneklerini somutlaştırmaktadır. Yazar, *necaset* örneğinde öncelikle *necasetin* manevi/hükmi ve maddi/hakiki olarak ikiye ayrılmasından ve hükmi *necasetin* de kendi içerisinde büyük ve küçük olarak ikiye ayrılmasından bahseder. Aynı şekilde fıkıh kültüründe hakiki *necasetin* de sıvı, katı, gözle görülen ve görülmeyen şeklinde kısımlara ayrıldığına işaret eder. *Necaset* konusunda yapılan bu sınıflandırmaların bulanık mantığın kümelenendirme anlayışına benzediğini öne sürer. Yazara göre *necaset* konusunda değinilen bir diğer nokta ise kaçınılması zor olduğu için yırtıcı kuşların pisliklerine dair verilen hükümdür: “Yırtıcı kuşların pislikleri, *necis* maddelerin elbise ve vücuda sıçrayan serpintileri, sinek ve benzeri haşerat ile bulaşan pislikler namaza engel görülmemiştir. Ancak bu pisliklerin bulunduğu bir elbise veya organın az ve durgun suya sokulması hâlinde suyu kirleteceği kabul edilmiştir.” (s.185). Bahsedilen bu hükümde kirlenen elbise veya organın namaza engel olmaması ile beraber az ve durgun suya sokulunca suyu kirletmesi bulanık mantık örneği teşkil etmektedir.

Yazarın zikrettiği bir diğer örnek ise insan vücudunda görünmesi veya gösterilmesi günah sayılan *avret* konusudur. Yine *necaset* gibi *avret* de hafif (*muhaffefe*) ve kaba (*mugalleza*) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mesela erkeğin kaba *avreti* ön ve arkası, hafif *avreti* ise göbük ile diz kapağı arası olarak kabul edilmektedir. Yapılan bu ayırım daha çok namazda örtünme ile ilgilidir. Kadının *avreti* hususunda ise ayağının *avret* sayılıp sayılmayacağına dair farklı görüşler ileri sürülmektedir. Ayrıca kadının kollarının dirsekten aşağı kısmının da *avret* olmadığını, ancak örtmesinin daha faziletli olduğunu söyleyen Hanefi âlimler de bulunmaktadır. Erkeğin *avreti* hususundaki ihtilaf ise diz kapağının *avrete* dhil olup olmamasıdır. Bu ihtilaf bulanık mantıkta bir elemanın kümeye olan üyelik derecesi ile benzeşmektedir. Yazar, diz kapağının

uyluğun yukarı kısımlarına göre daha hafif derecede avret olduğunu ve uyluğun da kaba avret yerlerine göre daha hafif derecede avret olduğunu savunan son dönem bazı Hanefî âlimlerin konuya yaklaşımının da bulanık mantık anlayışıyla uyum arz ettiğini savunmaktadır.

Yazarın fıkıh kültüründe bulanık mantık anlayışının benimsendiği şeklindeki kanaatini desteklemek amacıyla zikrettiği bir diğer örnek ise Hanefîlerin akitler konusundaki batıl ve fasit ayırımına daırdır. Hanefî âlimlere göre akdin temel unsurları ve kuruluş şartları asıl iken, akdin temel hükümlerini tamamlayan şartlar vasıftır. Akdin tarafları, irade beyanları, tarafların ehliyeti gibi konular akdin aslını oluştururlar. Hile, hata, ikrah, garar, cehalet ve faiz gibi konular ise akdin vasıflarını oluştururlar. Bu ayırım neticesinde Hanefî âlimler akdin aslındaki eksiklikler ile vasfındaki eksiklikleri aynı derece görmezler. Aslında dair var olan eksiklik akdi batıl yani hükümsüz yaparken, vasfına dair var olan bir eksiklik ise o akdi fasit yapar yani tamamen hükümsüz yapmaz. Ancak fasit olan akit sahih olan akit gibi de değildir. Hanefîler fasit akdi sahih ile batıl arasında kabul eder ve akdi fasit yapan eksikliğin giderilmesi ile akdin sahih olabileceğini söylerler. Hanefîlerin bu bakış açısı bulanık mantık sistemi ile uyum arz etmektedir.

Eserin üç bölümünde de birçok örnek zikretmesi ve belirli bir mezhebin görüşlerinden hareket etmek yerine farklı mezheplerin görüşlerine de yer vermesi yazarın emeğinin somut bir göstergesidir. Bu örneklerden özellikle teklifi hükümler gibi bulanık mantıktan dereceliliğe uygun olanların tablo hâline getirilmesi düşünülebilir.

Sonuç bölümünde yazar genel bir değerlendirme yapmakla birlikte bulanık mantığın tatbik edilmesine dair bazı sakıncalara kısaca değinir. Buna göre bulanık mantığın dinî-hukuki hükümlerin tümünde ve her zaman geçerli olabileceği şeklinde bir yanlışlığa kapılmaması gerektiğini hatırlatmaktadır. Zira bu türden bir yanlışlığın fıkıhın belirsizliklerle dolu bir hukuk sistemi olduğu algısına yol açma riski taşıdığına dikkat çekmektedir. Oysa mükellefin fiillerine ilişkin kurallar, önemli ölçüde hem de en ince ayrıntılarına varıncaya kadar belirlenmiş durumdadır.

Yazarın ifade ettiği bir diğer sakınca ise bulanık mantıktaki derecelendirmenin helal ve haramlarda önemli-daha az önemli gibi bazı yanlış anlamalara sebep olabilme ihtimalidir. Müçtehitlerin teklifi hükümlerde bir derecelendirme yaptığı hatta farz ve haram kümelerinin üyeleri olan fiiller arasında dahi farziyet ve haramlık derecelendirmesi yaptığı doğrudur. Ancak bu derecelendirme sebebiyle ayrı kümelere ayrılmaları sakıncalı olarak görülmektedir. Yazar aynı zamanda müçtehitlerin bu derecelendirmeden bahsetmekle birlikte daha farz veya daha az farz gibi kategori ayrımlarına gitmemelerine de işaret etmektedir. İfade edilen sakıncalara kısmen katılmakla birlikte, eser boyunca zikredilen ve bulanık mantık ile uygunluğu gösterilen İslâm hukuk kültüründeki bu vakıayı da göz ardı etmemek gerektiğini düşünmekteyiz. Her ne kadar yazarın ifade ettiği gibi müçtehitler, teklifi hükümlerde daha farz veya daha az farz gibi kategori ayrımlarına gitmeseler de İslâm tarihinde ayet ve hadislerden yola çıkarak büyük günah ve küçük günah şeklinde bazı ayrımların yapıldığı da vakidir. Yazar yukarıda ifade

ettiğimiz sakıncalardan söz etmekle birlikte bulanık mantığın tatbikinin olası faydalarına, sağlayabileceği imkânlarla veya açabileceği yeni ufuklara ise değinmemektedir.

Yazarın bulanık mantığa benzerliği açısından zikrettiği örnekler elbette çoğaltılabilir. Bununla birlikte konunun daha kapsamlı bir hâle getirilebilmesi için İslâm hukukunun dinamikliğinin en çok hissedildiği içtihat konusunda, örnekler üzerinden bulanık mantığın kullanılabilme imkânı üzerinde durulabilir. Fıkhi mezheplerin bulanık mantık ile uyuşan görüşleri üzerinden bir değerlendirme yapılabilir. Güncel meselelerden, borsa, faiz, kredi ve sanal para gibi ekonomik konularda bulanık mantığın kullanılabilme imkânından bahsedilebilir. Ayrıca hüküm verilen bir konunun her zaman aynı hükümde kalıp kalamayacağı ve eğer hüküm değişecekse bunun nedenleri, yine hüküm verilen bir konunun kişiden kişiye, toplumdaki topluma ve içinde bulunan şartlara göre değişip değişmeyeceği gibi hususlar da bulanık mantık ile değerlendirilebilir.

Genel olarak eserde aradığımız bulanık mantığın İslâm hukukunda kullanılmasının eksisi ve artıları nedir sorusu, sonuç bölümünde kısmen cevaplanmaktadır. Yapısı gereği dogmatiklik ile dinamizmi içinde barındıran İslâm hukuku, -dogmatik tarafını bir kenara bırakırsak- hayatın içinde olan ve insanların yaşamına dokunan bir sistemdir. Bu sebeple değişen yaşam şartları ve karşılaşılan problemlere cevap üreten, farklı görüşlere ve içtihatlarla açık olan bu sistemin, hayatın içindeki bulanıklığa ve müphemliğe işaret eden bulanık mantıkla uyum içerisinde olması kaçınılmazdır.

Tanıtımını yapmaya çalıştığımız *Müphemlik Ekseninde İslâm Hukuku ve Bulanık Mantık* eseri bu bağlamda bize birçok uyum örneği sunmaktadır. Sade dili ve konuları İslâm hukuku açısından açıklayarak ele alması bu uyumu görmemizi kolaylaştırmaktadır. Eser, bulanık mantık konusuna ilgi duyan ve İslâm hukuku ile bulanık mantık arasında nasıl bir uyum olduğunu merak edenler için ufuk açıcı ve faydalı bir eserdir.